

Tine Logar

DANAŠNJE STANJE IN NALOGE SLOVENSKE DIALEKTOLOGIJE

V Ramovševih *Dialektih*, ki so kot 7. knjiga njegove Historične gramatike slovenskega jezika izšli 1936. leta, se izraža stanje slovenske dialektologije pred drugo svetovno vojno. V tem delu je Ramovš uporabil v glavnem vse dotlej znane podatke o slovenskih narečjih, zlasti tudi rokopisne seminarske naloge univerz v Gradcu in Ljubljani o različnih slovenskih govorih, jih kritično pretresel, dodal svoje lastno gradivo in podal svoj opis in klasifikacijo slovenskih narečij, ki jih našteje več kot 40 in jih deli na 7 osnovnih dialektičnih baz. Le-tem je podlaga predvsem akustični vtis njihovih narečij in govorov v razmerju do narečij in govorov drugih dialektičnih baz.

Ramovševi Dialekti so kot del njegove Historične gramatike po svoji metodi izrazito *historično-razvojno* pisano delo, se pravi, Ramovš pri opisu vsakega narečja izhaja iz psl. stanja in zasleduje reflekse psl. glasov in oblik v njem. Vendar tudi v tem ni popolnoma sistematičen in izčrpen, kar je v škodo njegovemu delu. Zelo pomembni so Ramovševi Dialekti tudi zato, ker je z njimi uvedel v slovenska dialektološka zapisovanja in publikacije enoten transkripcijski sistem, ki ga pred njim Slovenci še nismo imeli. Na drugi strani pa bi v njih zaman iskali fonološko-strukturni opis slovenskih narečij in govorov z njihovimi *sedanjimi* vokalnimi, konzonantnimi, kvantitetnimi, akcentuacijsko-intonacijskimi in morfološkimi sistemi ter njihovo medsebojno povezanost in funkcioniranje. Dialektologija te vrste bi sliko slovenskih narečij in njihovih strukturnih podobnosti in razločkov nedvomno prikazala v precej drugačni luči kot historično-razvojni opis — in predvsem te vrste dialektologijo se zdi, želi in pričakuje od nas mednarodna slavistična javnost.

Ko so Dialekti izšli, so se nam slovenskim slavistom zdeli, da je Ramovš v njih povedal vse, kar se je o slovenskih narečjih povedati dalo. Knjiga je pri nas doma, kjer smo bili razmeroma slabo razgledani v novejših lingvističnih prizadevanjih in smereh predvojne zahodne Evrope, vzbujala vtis znanstvene popolnosti in lingvistične preciznosti, ki ji ni v čem oporekati in kaj dodati. Drugače pa nanjo gledajo nekateri tuji slavisti, ki bi radi dobili v roke predvsem stvaren in popoln opis sedanjega stanja slovenskih narečij, ne glede na njihova historično-razvojna izhodišča.

Konec druge svetovne vojne pomeni tudi v slovenski dialektologiji začetek nove razvojne etape, namreč širje organiziranega in od družbe podpiranega dialektološkega dela. Medtem ko so se prej z dialektologijo ukvarjali samo red-

ki posamezni ljubitelji na svoje stroške, pa smo po vojni z organizacijo Inštituta za slovenski jezik pri SAZU dobili poseben oddelek za dialektologijo, ki se je kasneje preimenoval v dialektološko sekcijo. Osnovna in edina njena naloga je vsestransko proučevanje slovenskih narečij in govorov. Kot prvo in najvažnejšo nalogo pa je prvi upravnik Inštituta za slovenski jezik prof. Ramovš predvidel sistematično zbiranje dialektološkega gradiva za bodoči *Slovenski lingvistični atlas*.

Načrt za to delo je napravil sam Ramovš še med vojno. *Vprašalnica* ima okoli 800 vprašanj, med njimi tudi taka s celotnimi fleksijami samostalnikov, pridevnikov, zaimkov, števnikov in glagolov. Zato je v resnici število vprašanj mnogo višje in dosega v tem vprašalnici za lingvistično-geografsko proučevanje drugih slovanskih jezikov, kjer gre število vprašanj v nekaj tisoč, le da je tam vsaka oblika upoštevana kot posebno vprašanje s svojo tekočo številko. Od besednih vrst sta v Ramovševi vprašalnici razmeroma slabo zastopana pridevnik in glagol. V vsebinskem pogledu Ramovševa vprašalnica obsega osnovni besedni zaklad preprostega človeka v njegovi vsakdanji rabi. Razdeljena je na več logično si sledečih poglavij (človek in njegovo telo, hiša, vas, prazniki, orodje, živina, rastline, pokrajina, sorodstvo itd.), tako da je odgovore na vprašanja mogoče dobiti v logično usmerjanem pogovoru s krajevnim dialektičnim informatorjem.

Mreža krajev, kjer naj bi se ta vprašalnica izprašala in izpolnila, je gosta, saj obsega več kot 300 vnaprej predlaganih krajev po vsem slovenskem etničnem ozemlju. Kriterij za njihovo izbiro je bilo Ramovšu lastno poznanje slovenske dialektične problematike in pa upoštevanje dejstva, da je hribovit teren normalno tudi dialektično bolj razčlenjen kot ravnina. Zato so tam predvidene eksploracijske točke gostejše kot v ravninah. Vendar si eksploracijskih točk Ramovš ni mislil kot togo neizpremenljivih, temveč je končno odločitev glede izbire kraja prepustil izpraševalcu samemu: le-ta naj se po presoji na terenu odloči, ali bo zapisal govor v načrtu predvidenega kraja ali pa bo zaradi različnih okoliščin in razlogov zapisal govor sosednjega ali bližnjega kraja ali pa bo morebiti zapisovanje tod sploh opustil, ker bi ne prineslo nič bistveno novega in je torej zapis nepotreben. Zgodi pa se lahko, da bo v načrtu predvidenemu kraju moral dodati še novega, ker je to iz tega ali onega dialektološkega vzroka potrebno.

S temi splošnimi instrumenti in navodili se je zapisovanje slovenskih narečij začelo pred dobrimi 10 leti. V glavnem je bil s tem zaposlen en sam zapisovalec, ki je peš, s kolesom, vlakom in avtobusi prešel velik del Slovenije. Kasneje sta po nekaj govorov na Koroškem, Dolenjskem in Notranjskem zapisala še dva sodelavca. Zapis drugih zapisovalcev je večinoma omejen na njihov lastni govor. Po 10 letih dela je zapisanih okoli 200 krajevnih govorov, če pa upoštevamo še zapise študentov-slavistov, ki so pod strokovnim nadzorstvom in kontrolo zapisali svoje lastne govore ob pripravi dialektoloških seminarskih nalog, potem število zapisanih govorov presega 250. Neraziskana so doslej ostala v glavnem dialektološka področja izven meja republike Slovenije: Benečija, velik del Koroške in Porabje. Drugod, razen na Dolenjskem, je zapisovanje vsaj v glavnem končano in verjetno nadaljnje delo ne bo odkrilo nič bistveno novega.

Rezultati dosedanjega zapisovanja slovenskih narečij so bili nepričakovani in večkrat presenetljivi. O narečjih, o katerih smo dotlej mislili, da jih po Ramovševem delu že dobro poznamo, so se iz dneva v dan kopičila nova spoznanja in podrobnosti. *Hkrati s tem pa se je pred nami začela razgrinjati tudi slika njihovega postopnega nastajanja in drobljenja*. Kljub temu pa lahko rečemo, da je Ramovševa stavba slovenskih narečij v glavnem vzdržala vzkrižni ogenj dialektolo-

škega proučevanja za Slovenski lingvistični atlas, čeprav je doživela korekture, zraven pa se obogatila z mnogimi novimi podrobnostmi.

V tem kratkem pregledu bi rad omenil samo nekatere najvažnejše korekture, ki so jih v zadnjih letih doživeli Ramovševi Dialekti. Popolnoma pa moram to pot opustiti naštevanje mnogih podrobnosti in pojavov, ki doslej ali sploh še niso bili poznani in registrirani ali pa nismo poznali njihove geografske razširjenosti.

Osnovne korekture Ramovševih Dialektov so tele:

1. Po Ramovšu naj bi se po vsem Gorenjskem od Karavank in Julijskih Alp govorila krajevno malo različna gorenjščina. Dialektološko zapisovanje po gornji Savski dolini od Rateč do Kranjske gore pa je pokazalo, da se tod govori koroško-ziljska govornica z rahlimi prehodi v gorenjščino v Kranjski gori. Koroščina torej tod preko Karavank oziroma iz Kanalske doline sega v zgornjo Savsko dolino.

V nekem pogledu še bolj zanimiva pa je govornica *Dovjega* in *Mojstrane*, ki je v glavnem že gorenjska, vendar pa jo dva važna osnovna vokalna refleksa, namreč *ei* in *ou* za psl. \acute{e} in \bar{o} , ločita od nje in jo družita s slovenskimi jugovzhodnimi narečji (sn \acute{e} i χ , r \acute{o} u χ). Ta nenavadni pojav si lahko razlagamo na dva načina: ali sta ta dva refleksa sled neke zelo stare kolonizacije *Dovjega* s prebivalci, ki so za \acute{e} in \bar{o} govorili *ei* in *ou*, pri čemer prihajajo teoretično in zgodovinsko v poštev zlasti Dolenjci, ali pa sta ostanka nekoč povsod po Gorenjskem razširjenih *ei* in *ou* za stara \acute{e} in \bar{o} . Glede na vse, kar danes že vemo o postanku gorenjskega monoftongičnega sistema, se mi zdi sedaj ta druga domneva celo bolj verjetna, čeprav tudi prva razlaga ni nemogoča.

2. Delo za SLA je pojasnilo tudi *problem gorenjskega in knjižnega monoftongičnega vokalnega sistema*. Prof. Ramovš je bil mnenja, da sta gorenjska \bar{e} in \bar{o} za \acute{e} in \bar{o} nekakšna arhaizma in da se nista podobno kot v koroščini diftongirala naprej v *ie*, *uo* zato, ker naj bi bile gorenjske dolžine po naravi krajše od koroških ali dolenjskih. Povojna raziskovanja pa so dokazala, da je ta hipoteza nevzdržna, kajti pokazalo se je, da so monoftongi tipa \bar{e} in \bar{o} za stara \acute{e} in \bar{o} , kjerkoli jih govore, povsod sekundaren, mlajši produkt monoftongizacije starejših *ei* in *ou*. Najčešče je do njih prihajalo ob stičišču dialektičnih pasov z *ie/uo* in *ei/ou* za stara \acute{e} in \bar{o} . Vendar so tudi spontane monoftongizacije zelo pogoste. Ponekod po Slovenskem (Istra, Prlekija, ob Sotli) pa gre verjetno tudi za vpliv sosednjih srbohrv. narečij ali celo za srbohrv. razvoj. Glede na to ugotovitev lahko z gotovostjo računamo, da sta se v starejši dobi tudi po Gorenjskem govorila *ei* in *ou*. Iz enakega razvoja lahko izhajamo tudi v selškem in horjulskem narečju. *Današnja gorenjščina je torej v starejši dobi po vsej verjetnosti spadala med slovenska južno-vzhodna, ne pa med severozahodna narečja*, kot je mislil prof. Ramovš. V kasnejši dobi pa je morala doživeti intenziven vpliv severozahodnih narečij, razen tega pa je morebiti ravno zaradi stika z njimi monoftongizirala stara *ei* in *ou* v \bar{e} in \bar{o} .

3. Zelo pomembno korekturo je doživela tudi gorenjska govornica v *srednji Tuhinjski dolini*. Podobno kot na *Dovjem* se tudi tod govorita za \acute{e} in \bar{o} diftonga *ei* in *ou*, medtem ko tako zahodno kot tudi vzhodno odtod govore \bar{e} in \bar{o} . Pač pa sta *ei* in *ou* značilna za centralno štajersčino, s katero je tuhinjsko govornico v starejši dobi treba vezati. Več kot verjetno, da ne rečem nedvomno je, da sta tuhinjska *ei* in *ou* arhaična ostanka v starejši dobi po vsej Tuhinjski dolini razširjenih refleksov, kakršne govore po osrednjem štajerskem, po Pohorju, Kozjaku in so ju nekoč oba nedvomno govorili tudi po Dolenjskem in Notranjskem.

Glede na to z vso pravico govorim o štajerskem ali še bolje južnovzhodnem dialektičnem substratu današnje tuhinjske govorice.

4. Spremenila se je tudi naša podoba o govorici *Savinjske doline*. Medtem ko je Ramovš tod računal z enim samim narečjem, pa moramo po vsem, kar nam je sedaj znanega o govorih Savinjske doline, računati vsaj z dvema zelo različnima, čeprav genetično bliže sorodnima narečjema: z *gornjesavinjskim*, ki mu je razvojno izhodišče štajerska pohorščina, ter *srednjesavinjskim*, ki je razvojno ožje povezano z osrednjo štajersščino. V obeh pa je monoftongični vokalni sistem sekundaren, produkt monoftongizacije diftongov kot v gorenjščini. Vsekakor pa je gornja savinjščina, ki se govori ob Savinji in Dretni od Mozirja navzgor do Luč na teritoriju nekdanjega benediktinskega samostana v Gornjem gradu, razvojno mnogo bolj arhaična kot srednja savinjščina. Govor *Solčave* pa se od nje zelo loči in se ožje navezuje na sosednje koroške govore.

5. Nov opis in razlago so doživeli tudi *štajerski govori med Savinjo in Sotlo južno od Boča in Konjiške gore*. Tudi tu gre za nadaljnjo preobrazbo prvotne centralnoštajerske dialektične osnove, ob spodnji Sotli pa deloma tudi za vpliv sosednjih hrvatskih govorov.

6. O *pohorsko-kozjaškem govoru* je Ramovš mislil, da se govori tudi po severnih pobočjih Pohorja do Drave. Delo za SLA pa je pokazalo, da Drava ni meja med koroškim remšniškim in štajerskim pohorskim narečjem, temveč da se remšniški podobna govorica govori tudi po severnih pobočjih Pohorja skoraj do Ruš. Pohorje torej v dialektičnem pogledu ni enoten prostor, kot je mislil Ramovš. Dialektološko delo na tem terenu je nadalje osvetlilo tudi kronologijo osnovne dialektizacije slovenskega jezika, ki sega nazaj v 12. stol., ko moramo nedvomno že računati z dvema ostro ločenima slovenskima dialektičnima teritorijema.

7. Tudi dialektološko delo po slovenskem zahodu je odkrilo mnogo novih pogledov. Predvsem se je pokazalo, da je teritorij *notranjskega narečja* mnogo večji, kot je mislil Ramovš. Na eni strani sega na Krasu precej čez kranjsko-goriško deželno mejo, ki naj bi bila po Ramovšu meja med kraščino in notranjščino, na drugi strani pa je tudi vse *področje Brkinov* še notranjsko, medtem ko jim je Ramovš pripisal posebno narečje, ki ga je imenoval brkinsko istrsko, vendar pa ga je opremil z napačno karakteristiko, kajti po Brkinih se govori prava, iz kraja v kraj malo različna notranjščina, ki jo je pred nekaj leti v svoji disertaciji podrobno opisal tudi Jakob Rigler.

8. Hkrati se je tudi pokazalo, da *kraško narečje* pravzaprav ni prvotna, zelo stara tvorba, temveč da je nastalo po intenzivnem prekrivanju starejše arhaičnejše beneškoslovenske oziroma zahodne slovenske dialektične osnove z notranjščino, ki je prodirala proti zahodu. Današnja kraščina tako združuje v sebi arhaične zahodne in mlajše notranjske dialektične posebnosti. Po vsem, kar nam je razkril povojni študij slovenskih govorov po Krasu in Istri, lahko trdimo, da je imela notranjščina zelo veliko ekspanzivno moč in da si je intenzivno asimilirala bolj arhaične zahodne govore. Notranjci so tako sčasoma prodrli vse do morja pri Trstu in Kopru.

9. Novo osvetlitev, klasifikacijo in poskus razlage so doživeli tudi slovenski govori v *Istri v zaledju Kopra, Izole in Pirana*, koder govore dve precej različni narečji (Malecki ju je imenoval dekansko in pomjansko), v okolici Kubeda pa je govorica taka kot na Notranjskem.

10. Zelo pomembno revizijo je doživelo *briško narečje*, ki ga moramo poslej deliti na govorico visokih Brd, zelo podobno tisti ob srednji Soči in na Banjščicah, ter govorico nizkih Brd. Za prvo je zlasti značilna izguba mnogih končnic v

nominalni sklanji in nastanek slovenske dialektične metatonije, vzročno očitno povezane s fonetično izgubo končnic. Ta pojav je zanimiv tudi za primerjalno slovensko lingvistiko.

11. Nov opis in klasifikacijo so končno doživeli tudi govori v *Beli Krajini*. V tej zvezi naj poudarim samo to, da so govori v okolici Semiča, Črnomlja in Metlike čisto slovenski, taki, kakršne nahajamo na Dolenjskem tostran Gorjancev, le da so se tod izgubili intonacijski razločki in so nastali nekateri akcentski premiki, ki jih dolenci ne poznajo.

12. Zelo zanimivo osvetlitev je doživel tudi govor *Solkana* in okolice. Nedvomno je, da so se v teh krajih in sploh ob srednji Soči nosni vokali obdržali zelo dolgo, morebiti do najnovejšega časa.

13. V letošnjem septembru so bili po več kot 80 letih spet sistematično preiskani in zapisani *rezijanski govori v Solbici, na Njivi, v Osojanah in na Beli*. Zbrano gradivo je dragoceno in je odkrilo tudi nekaj stvari, ki doslej nismo vedeli zanje. Zlasti moram poudariti, da rezijanščina ne pozna fonološke intonacije in kvantitete, čeprav v govoru kvantitetni in intonacijski razločki obstoje. Zdi se tudi, da sta se zasopla *e* in *o* združila v en sam fonem.

Našel sem samo nekatere pomembnejše izsledke, do katerih je slovenska dialektologija prihajala sproti ob delu za SLA.

Povojna slovenska dialektologija pa se ni razvijala samo ob delu za lingvistični atlas. *Dialektološke ekipe* Inštituta za slovenski jezik so v zadnjih 10 letih preiskale obsežna področja *Pivke, Brkinov, okolice Postojne, zgornje Vipavske doline, zgornje Soške doline in okolice Črne na Koroškem*. Celotno gradivo je preneseno v kartoteko in deloma tudi že obdelano in objavljeno (Pivka).

Drugo zelo pomembno delo dialektološke sekcije je *ustvarjanje magnetofonskega arhiva slovenskih narečij*. Tudi v tem je sekcija dosegla že velike uspehe in zbrala magnetofonske posnetke skoraj vseh slovenskih govorov. Posebno dragoceni so posnetki mnogih koroških in rezijanskih slovenskih govorov, o katerih smo imeli doslej razmeroma malo originalnih zapisov ali pa so bili le-ti že zastareli.

Nadvse skrben opis in dragoceno obdelavo so po vojni doživeli *južnonotranjski*, predvsem *brkinski* govori, ki jim je posvetil svojo disertacijo *Jakob Rigler*. Temu opisu južnonotranjskega glasoslovja bo težko dodati kaj bistveno novega. Škoda le, da disertacija ni zajela tudi oblikoslovja in sintakse.

Razen v dialektološki sekciji je raziskovanje slovenskih narečij potekalo tudi v seminarju za historično gramatiko in dialektologijo univerze v Ljubljani. Tu so študentje-slavisti v zadnjih letih zbrali mnogo dragocenega gradiva o slovenskih govorih od Prekmurja do Trsta. Nastalo je tudi na desetine včasih zelo skrbno, na osnovi bogatega gradiva napisanih nalog, ki so pogosto odkrile nove podrobnosti o slovenskih govorih. Razen tega pa je tudi izven dialektološke sekcije in seminarja izšlo nekaj pomembnih dialektoloških prispevkov in opisov. Tu bi zlasti poudaril *originalno in metodološko zelo dragoceno* s stališča fonologije napisano *Toporišičevo* razpravo »*Vokalizem moščanskega govora v brežiškem Posavju*« in *Jesenovčev* opis škofjeloškega govora.

Za konec bi rad formuliral nekatere osnovne naloge slovenske dialektologije:

1. Nadaljevati in zaključiti je treba zapisovanje slovenskih narečij za SLA, zlasti na Koroškem, v Benečiji in Porabju. Hkrati je treba nadaljevati poskusno kartografiranje zbranega gradiva, ki se je začelo že pred leti.

2. Še naprej je treba bogatiti arhiv magnetofonskih posnetkov slovenskih narečij.

3. Pripraviti je treba hrestomatijo slovenskih dialektičnih tekstov.

4. Mislimi je treba na pripravo nove slovenske dialektologije, ki naj bi slovenska narečja predstavila tudi s fonološko strukturnega vidika, zraven pa seveda upoštevala historično razvojna izhodišča.

5. Še naprej bo treba sodelovati pri pripravah in izdelavi poskusnega in velikega slovanskega lingvističnega atlasa, ki postaja v zadnjih letih ena od osnovnih nalog slavistike.

6. Lotiti se bo treba tudi zbiranja regionalnih dialektičnih slovarjev, kjer je naše delo komaj začeto.

7. Pripravljati bi bilo treba monografije o posameznih zanimivejših narečjih in skupinah narečij.

Boris Paternu

MLADI TOK POVOJNE SLOVENSKE LIRIKE

POGLAVITNI VIR INSPIRACIJE — NEPOSREDNA VOJNA PRETEKLOST

Slovenska povojna lirika, v katero je zelo razločno ujet poglavitni razvojni ritem celotne književnosti, ima tri vidnejša obdobja.

Prvo obdobje sodi v leta 1945—1948.

Glavni inspiracijski vir te lirike je bilo še dogajanje v neposredni vojni preteklosti. Dogajanje, ki je pomembno v svojem človeškem uporu in trpljenju, upanju in zmagi. Pretres je bil tolikšen, da je potegnil vase tako rekoč sleherno individualno usodo. Saj smo bili Slovenci kot narod od fizično najmočnejših evropskih sil obsojeni na likvidacijo. To doživetje, v vseh svojih variantah — od partizanske do preganjanj in taborišč smrti — je postalo osrednji vir pesniške izpovedi. Ob njem so se srečali pesniki vseh živih generacij in vseh nekdanjih literarnih smeri: od *Otona Župančiča* (1878) do *Ivana Minattiya* (1924). Nikoli še ni bilo obdobja, ki bi tako močno integriralo pesniške sile in jih povežalo s komaj prestano usodo skupnosti. Druga bistvena lastnost te lirike je bil tako imenovani perspektivizem. Tudi najbolj mračne in grozljive situacije imajo v sebi ali v bližnjem kontekstu svoj svetli ton izhoda. Ton, ki pomeni pokončno, čeprav včasih utrujeno ali zastrto vero v smisel človekove eksistence. Slika sveta je kljub vsem grozodejstvom nekje v bistvu razumna, smiselna in človeka vredna. Tretja lastnost te poezije je v njenem preprostem, na vse strani odprtem in jasnem izrazu. Komunikativna vez med poezijo in širšim krogom ljudi je bila trdna. Med svetom poezije in svetom resničnosti ni bilo neke globlje razdalje ali odtujitve. Tudi jezik je bil ujet v mrežo nedvoumnega slovarja in logičnih sintaktičnih zvez. Kljub vsej svoji figurativnosti se pesniška beseda ni nikoli docela odtrgala od sistema običajnega jezikovnega sporočanja. Seveda je šlo v okviru te, v bistvu realistične poetike za zelo različne stilne variante, vse od posnemanja ljudske pesmi pa do impresionistične, simbolistične in ekspresionistične tehnike pesniškega izražanja. Vendar je značilno, da so vsi ti različni stilni elementi obrusili svoje skrajnosti in se ujeli v meje realističnega sloga, realističnega seveda v širšem pomenu besede. Novega samostojnega stila